

# BÜYÜK GÜÇLERİN KISKACINDA TÜRKİYE - ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ SİYASİ VE İKTİSADİ İLİŞKİLERİ (KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ)

*Nurettin CAN*

*(Fatih Üniversitesi, Türkiye)*

*İskender ORMON UULU*

*(Uluslararası Atatürk-Alatoo Üniversitesi, Kırgızistan)*

## I. GİRİŞ

Avrasya'nın merkezinde yer alan Orta Asya, aynı zamanda Asya kıtasını çevreleyen okyanus ve denizlere en uzak olan alandır. Tarihte, Cengiz Han ve Timur imparatorluklarının da önemli merkezini oluşturan bu karaya, büyük güçler de sahip olmak istemiş, onun için mücadele etmişlerdir. Buralarda, bir çok Türk devletleri de kurularak tarihteki yerini almıştır. Ancak, Orta Asya'da kurulan bu devletlerin, iktisadî ve kültürel hayatları oldukça zayıf kalmıştır. Bunun en büyük sebebi, XVI. asrın başlarından itibaren Avrupalıların deniz yoluyla Hindistan'a ve Çin'e ulaşabilmeleri ve Şii İran'ı, Türkistan'ı Orta Doğu'ya bağlayan ticaret yollarını kapatması olmuştur (Togan, 1947: 1). Böylelikle Çin ve Hind mallarının Karadeniz ve Akdeniz limanlarına ulaştırılmasından büyük ticarî kazançlar temin etmiş olan Türkistan halkının gittikçe fakirleşmesine ve neticede, kültür ve medeniyet sahasında geri kalmasına sebep olmuştur. Bu fakirlik, çok geçmeden Türkistan'ın askerî gücüne de tesir etmiş ve bilhassa ateşli silahlar alanında geri kalmasına yol açmıştır. Türkistan Hanlıkları bu vaziyette iken, iktisadî ve askerî yönden çok üstün durumda olan Rusya'nın tehdidi ile karşı karşıya gelmişlerdir.

Avrupa istikametine açılmayan Çarlık Rusya'sı, XVI. asrın ortalarından itibaren Asya'ya doğru yayılmaya başlamıştı. XVI. asrın ortalarında Kazan ve Astrahan'ı alan Ruslar, XVII. asırda Başkırd ülkesini, XVIII. asırda da Kazakistan bozkırlarını işgal etmişlerdi. Rusya'yı büyük bir imparatorluk haline getirmek ve sıcak iklimlere açılmak hayaliyle yaşayan Çar I. Petro (1689-1725) Orta Asya'ya hakim olarak zenginlikler ülkesi Hindistan'a inmek istemişti. Onun bu isteği, halefleri tarafından da benimsenince Ruslar, adım adım güneye doğru yayılmaya başlamışlar, önce Kırım, sonra da Kafkasları ele geçirerek bu sahada büyük bir mesafe kaydetmişlerdir. Fakat Ruslar, I. Nikola (1825-1855) zamanında Avrupa ve Orta-Şark meselelerine de karışmaya kalkışınca, kendileri 1854-1856 Kırım Harbi ile durdurulmuşlardı. Kırım mağlubiyetinden sonra Ruslar, iktisadî ve askerî alanlarda bir takım reformlar yaparak yeniden yayılma siyasetine dönmüşlerdir. Ruslar, Orta Asya'da kendilerinden ekonomik ve aske-

rî alanda geri durumda olan Türkistan Hanlıkları istikametinde yayılmaya devam etmişlerdir(Saray, 2000:3).

1867’de Rusya, Taşkent merkez olmak üzere Türkistan Genel Valiliğini kurdu. Rusya, Bolşevik İhtilali sonrasına kadar Türkistan’ı bu merkezden yönetti. Rusya’nın tayin ettiği genel valinin nüfuz alanına eski Kokand Hanlığı ile Buhara ve Hive Hanlıkları, Bolşevik ihtilali sonrasına kadar, Rusya’nın egemenliği altında, içişlerinde özerk devletler olarak varlıklarını devam ettirdiler.

Türkistan işgalinin tamamlanmasıyla bölgenin iktisadî hayatında büyük değişiklikler gerçekleşti. En büyük değişiklik pamuk ekim alanının oldukça artması ve ürünün Rusya’ya gönderilmesidir. Özellikle iç savaş esnasında Amerika’dan gelen pamuğun kesilmesiyle Rusya, bölgenin pamuk üretim potansiyeli ile daha çok ilgilenmeye başladı. Ve Türkistan’ın bütün tarım ve sanayinin pamuk ekimi doğrultusunda yeniden yapılanmasına gidildi. Bu arada bölge, pamuk ürünlerini dahil Rus sanayi ürünleri için bir Pazar durumuna geldi. Çarlık rejimi bölgede ulaşımın gelişmesi için büyük yatırımlar gerçekleştirdi. Bunun yanında, 1861’de serfliğin kaldırılmasından sonra ortaya çıkan topraksız köylüler için Türkistan bir yerleşim bölgesi haline geldi. Çarlık Rusya, yıkılıncaya kadar işgal hemen hemen tamamlanmış oluyordu.

Sovyet Rusyası da Orta Asya’ya yönelik politikasında kendinden önceki idareden pek farklı yöntem takip etmedi, aksine selefinin amaçlarını değişik yöntemle tamamlamış oluyordu. Sovyetler Birliği, Orta Asya’da muazzam bir ulus inşası etme aracı oldu. Milliyetler politikası her şeyden önce var olan milliyetçilikleri, özellikle Rus, Ukrayna, Gürcü, Tatar hatta Kazak milliyetçiliklerini kırmak için düşünülmüştü. Bu yolda, birbirleriyle çekişme halinde ve kuramsal olarak “büyükler” kadar hakka sahip bir çok “küçük” halk imal edildi. Böylece var olmayan uluslar yaratıldı. Kuşkusuz burada amaçlanan şey bu yeni halkları kendi ayakları üzerinde durabilecek birer ulus-devlete dönüştürmek değildi; tam tersine amaç, diğerleriyle birlikte bu halkları da büyük Sovyet bütünü içinde eritme hedefi doğrultusunda sadece görünüşte var olan bir yönetime indirgemektir ve bunda da başarılı oldu.

Bu uygulamaların ardından “yaratılan uluslar” için sınır belirlemek gelmiş ve yapay sınırlar oluşturulmuştur. Bugünkü beş ayrı Cumhuriyet ve beş ayrı ulus, SSCB döneminde, özellikle Stalin döneminde, bölgede yaşayan gruplar arasındaki etnik motifler ön plana çıkarılarak ve bu gruplar arasındaki küçük çaplı çatışmalar teşvik edilerek yapay bir şekilde yaratılmıştır. Burada, önce Cumhuriyetler yaratılıp, sonra çeşitli etnik kökenden insanlar bu Cumhuriyetlere yerleştirildi demek daha doğru olacaktır. Çünkü, bugün dahi Cumhuriyetler arasındaki sınırlar hiçbir sosyolojik nitelik taşımamaktadır. Mesela, Buhara ve Semerkant Özbekistan sınırları içinde ama Tacikler çoğunlukta. Kırgızistan’ın güney bölgesinin Fergana vadisinde yer alan kısmında Özbekler çoğunlukta. Burada yaşayan Özbeklerin zaman zaman Özbekistan’a katılma iddiasıyla karışıklıklar çıkmakta. En son Haziran 1990’da Kırgızlar ile Özbekler arasında 200’e yakın insanın öldüğü büyük çatışma çıkmıştır. İşte bu gün, Orta Asya’da

var olan Türk Cumhuriyetleri tarihte örneğine az rastlanan uygulamalar sonucunda meydana gelmiştir.

Bilindiği gibi, 1980’li yılların sonunda Doğu Bloku’nda başlayan sorunların bir sonraki on yılın başında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla sonuçlanacağını ister bilim ister siyaset dünyasından olsun önceden tahmin eden yok gibidir. Hemen herkes, Sovyet rejiminin içine düştüğü bunalımdan, şu veya bu şekilde bir takım değişiklikler yaparak kurtulacağını, varlığını devam ettireceğini sanıyordu. Fakat 1991 yılında beklenmeyen, hatta mümkün olduğu dahi düşünülmemeyen gerçekleşti. Sovyetler Birliği’ni oluşturan cumhuriyetler bir bir bağımsızlığını ilan ettiler (Turan, 1998: 7).

## **II. Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkiler Ve Potansiyeli**

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıktan bugüne izledikleri politika, kazanılan siyasi bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlık ile pekiştirilmesi temeline dayanmıştır. Bu dönemde bir yandan milliyetçiliğin geliştirilmesi suretiyle ulus-devlet olma çabaları sürdürülürken, bir yandan da iktisadi bakımdan kendi ayakları üzerinde durma çabaları başlamıştır. 1991 sonrası Türk Cumhuriyetleri ekonomileri, mevcut yapının yıkılmış olması ve serbest piyasa düzeninin işleyişini sağlayacak sosyal, politik ve hukuki kurumların kurulamaması nedeniyle sıkıntılı bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Ekim 1998 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan Kazakistan ve Özbekistan Cumhurbaşkanı ile ABD Enerji Bakanı (gözlemci statüsünde) tarafından imzalanan Ankara Deklarasyonu, Hazar Denizi hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması için Hazar-Akdeniz (Baku-Tiflis-Ceyhan) hattının “Ana Petrol Boru Hattı” olarak gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Aynı tarihte Türkmen gazını dünya pazarlarına taşıyacak bir boru hattı projesinin gerçekleştirilmesini öngören bir anlaşma, Türkiye ve Türkmenistan Cumhurbaşkanılarınca imzalanmıştır (Karluk,1999:628). Türkiye’nin teknik bilgi birikimi ve sanayileşme yolunda sahip olduğu deneyimler de bu ülkeler için Türkiye ile işbirliğinin önemini artırmaktadır. Türkiye, bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Türk Cumhuriyetleri ile çok yönlü ve özel ekonomik ilişkiler(ikili ticari anlaşmalar, kayırlan ülke uygulamaları, gümrük muafiyetleri, vergi muafiyetleri, vb.) kurmuştur. Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde ulaştırma ve haberleşmenin önemi nedeniyle, bu alanlarda işbirliğine öncelik verilerek kara ve hava ulaşım anlaşmaları yapılmıştır. Kurulan telefon santralleri ve yer uydu istasyonları ile bu ülkelerin dünya ile haberleşmeleri Türkiye üzerinden sağlanmıştır. Bu arada petrol, doğalgaz ve maden cevherlerinin çıkarımı, işletilmesi ve ulaşımı ile enerji, tarım ve hizmet kesimlerinde ortak yatırım için anlaşmalar yapılmıştır (Seyidoğlu, 1999a:284-285).

Ticari ilişkilerin yanında teknolojik işbirliği konusunda da Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında büyük bir işbirliği potansiyeli bulunmaktadır. Türkiye, ulaştığı sanayileşme seviyesi yanında, sahip olduğu nitelikli insan gücü, teknolojik bilgi birikimi, piyasa ekonomisi ve uluslararası ilişkilerde kazandığı tecrübesiyle, Türk Cumhuriyetlerine çeşitli alanlarda teknik yardımda ve teknoloji ihracında bulunabilecek durumdadır. Türkiye'nin 185 dünya devleti içerisinde nüfus açısından 16'ncı, toprak büyüklüğü bakımından 32'nci, gayri safi milli gelir açısından 20'nci oluşu ile ihracatının %90'ını sanayi ürünleri oluşturan, dünyanın en hızlı gelişen 10 ülke arasındaki yeri ile bu ülkelere öncülük edebilecek bir konumdadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları enerji kaynaklarının yanında, sistem değiştiriyor olmanın zorlukları, bu ülkeleri her türlü tesire açık hale getirmiştir. Batı ülkelerindeki sermaye fazlalığı yanında, bu ülkelerin uzun dönemde ihtiyaç duyacakları ham maddelerin bu bölgede bulunuyor olması, başta ABD olmak üzere bütün ülkeleri Orta Asya'ya çekmiştir.(Akdiş,1999) 4 milyon m<sup>2</sup> yüzölçümü ve 60 milyon nüfusa sahip olan Türk Cumhuriyetleri, 83 milyar dolar tutarındaki GSMH'si, yaklaşık 74 milyar dolar tutarındaki dış ticaret hacmi ve yıllık ortalama % 8-10 düzeyinde gerçekleşen büyüme hızı ile dünya ekonomi ve ticareti için cazibe merkezi olma yolunda süratle ilerlemektedir. Dünya petrol rezervlerinin % 4'ü ile doğal gaz rezervlerinin % 5'inin Türk Cumhuriyetlerinde bulunması ve bölgeye son 15 yıl içinde çeşitli sektörlerde 39 milyar dolara yakın doğrudan yabancı sermaye akışı gerçekleşmesi, bölgenin ekonomik olduğu kadar stratejik önemini de ortaya koymaktadır.

**Tablo 1:** Türk Cumhuriyetleri Petrol Rezervleri

Ülke	İspatlanmış Rezervler	Dünya Rezervlerinde Pay	Üretim (milyon ton)	Dünya Üretiminde Pay
Kazakistan	5,4	3,3	60,5	1,6
Azerbaycan	1	0,6	15,7	0,4
Özbekistan	0,1	0,05	6,6	0,2
Türkmenistan	0,1	0,05	10,1	0,3
<b>TOPLAM</b>	6,6	4	92,9	2,5
Rusya Fed.	9,9	6,1	458,7	11,9
Ortadoğu	100	61,7	1.186,60	30,7
ABD	3,6	2,5	329,8	8,5
Afrika	14,9	9,4	441,1	11,4
Asya-Pasifik	5,5	3,5	379,5	9,8

**Kaynak:** Statistical Review of World Energy, BP, 2006

**Tablo 2:** Türk Cumhuriyetleri Doğal Gaz Rezervleri

Ülke	İspatlanmış Rezervler (trilyon m3)	Dünya Rezervlerinde Pay	Üretim (milyar m3)	Dünya Üretiminde Pay
Kazakistan	3	1.7	18.5	0.7
Türkmenistan	2.9	1.6	54.6	2
Özbekistan	1.86	1	55.8	2.1
Azerbaycan	1,37	0.8	4,6	0.2
<b>TOPLAM</b>	9.13	5.1	133.5	5
Rusya Fed.	48	26,7	589,1	21,9
Ukrayna	1,11	0.6	18,3	0.7
Ortadoğu	72,83	40,6	279,9	7,7
ABD	5,29	2,9	542,9	20,2
Afrika	14,06	7,8	145,1	2,6
Asya-Pasifik	14,21	7,9		5

**Kaynak:** Statistical Review of World Energy, BP, 2006

Özellikle Hazar havzasındaki büyük petrol-doğal gaz rezervleri, ABD'yi bölgeye çekerken, dünyanın en önemli petrol-doğal gaz ithalatçısı olan AB ve Çin'in de bölgeye ilgisini tetiklemiş; Rusya ise, ekonomik yaşam alanı olarak gördüğü bölgenin kontrolünden çıkmaması için politikalar geliştirmeye başlamıştır.(Turhan, 2009)

Türk Cumhuriyetlerinin göz kamaştırıcı doğal kaynakları ve geliri hızla artan tüketici potansiyeli, bağımsızlık sonrasında bu ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızlı bir şekilde akması sonucunu doğurmuştur. 2005 yılı sonu itibarıyla 40 milyar dolar'a ulaşan yabancı sermaye yatırımları çoğunlukla hidrokarbon sektöründe yoğunlaşmıştır.

**Tablo 3:** Yabancı Sermaye Yatırımları

	2005 Yılı DYY (Milyar ABD Doları)	Toplam DYY Stoku (Milyar ABD Doları)
Kazakistan	1,74	22,73
Özbekistan	1,68	13,90
Azerbaycan	0,06	1,36
Türkmenistan	0,05	0,96
Kırgızistan	0,05	0,70
<b>Toplam</b>	<b>3,58</b>	<b>39,65</b>

Türkiye	9,68	29,69
<b>Avrasya Toplamı</b>	<b>36,70</b>	<b>69,86</b>

**Kaynak:** UNCTAD

Türk Cumhuriyetlerinin 1992-2006 dönemindeki ekonomik performanslarına bakıldığında, hızlı bir büyüme trendinin yakalandığı görülmektedir. 1997 Asya ve 1998 Rusya mali krizleri ile önemli bir ekonomik darboğaz yaşayan bu ülkeler, 2000 yılından itibaren tekrar büyüme sürecine girmiştir. Bölge ülkelerinde ekonomik istikrar büyük ölçüde sağlanmış, petrol ve doğal gaz kaynaklarının değerlendirilmesi ve bu ürünlerin fiyatlarında yaşanan yüksek artışla birlikte, üretimde çeşitlilik olmasa da, ekonomik kalkınma trendi yakalanmış ve yıllık ortalama % 8 düzeyinde bir büyüme sağlanmıştır. 2006 yılı verilerine göre Türk Cumhuriyetlerinin toplam GSYH'leri 116 milyar dolar düzeyindedir. (Turhan, 2009)

1991-2006 döneminde, tüm olumsuzluklara rağmen, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerde çok büyük gelişmeler, atılımlar, başarılar kaydedilmiştir.

Bugün Türk Cumhuriyetleriyle olan ekonomik ilişkiler çok boyutlu olarak sürdürülmektedir. İlişkilerimiz 2000 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından uygulamaya konulan "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi" çerçevesinde geliştirilmektedir. Bu strateji Türk Cumhuriyetleri de dahil olmak üzere pek çok ülke ile ilişkilerin her alanda güçlendirilmesini hedeflemektedir.

**Tablo 4:** Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile Dış Ticareti (2006-milyon ABD doları)

ÜLKE	İTHALAT	İHRACAT	HACİM
Azerbaycan	332,6	691,9	1.024,5
Kazakistan	965,7	694,2	1.659,9
Türkmenistan	187,1	281,2	468,3
Özbekistan	396,5	175,8	572,3
Tacikistan	118,4	71,5	189,9
Kırgızistan	27,4	130,4	157,8
Toplam	2.027,7	2.045,0	4.072,7
Dünya	137.449,0	85.309,0	222.758,0

**Kaynak:** DTM Ülke Bültenleri

Bütün bu rakamlar aramızdaki ticaret potansiyelini tam olarak yansıtan rakamlar değildir. Halen bu ülkelerde kişi başına gelirin çok düşük olması, çok

zengin kaynaklara sahip olmalarına karşın, kaynaklarını işletmemiş olmaları bunun en büyük nedenleridir. Bu ülkelerdeki gelir artışları ile birlikte, ticaretimizin de önemli ölçülerde artacağını bekleyebiliriz. Ayrıca ekonomilerimiz arasındaki tamamlayıcılık niteliği de ekonomik ilişkilerin gelişmesine uygun ortam hazırlayan önemli nedenlerden birisidir(Seyidoğlu, 1999b:175).

**Tablo 5:** Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerindeki Müteahhitlik Hizmetleri (ABD doları)

Ülke	2003'e Kadar	2003	2004	2005	2006	Toplam
Azerbaycan	1.739.545.237	63.235.045	278.120.025	15.414.760	115.040.610	2.211.355.677
Kazakistan	3.733.641.661	288.251.309	232.158.046	1.486.299.256	1.159.519.556	6.899.869.828
Kırgızistan	330.603.843	0	24.954.602	10.432.456	43.500.000	409.490.901
Özbekistan	1.543.316.874	12.470.161	33.154.307	33.000.000	0	1.621.941.342
Tacikistan	102.615.771	16.298.000	6.096.326	6.743.063	81.927.441	213.680.601
Türkmenistan	5.446.553.410	250.882.472	290.935.419	246.404.983	458.899.206	6.693.675.490
<b>Toplam</b>	<b>12.896.276.796</b>	<b>631.136.987</b>	<b>865.418.725</b>	<b>1.798.294.518</b>	<b>1.858.886.813</b>	<b>18.050.013.839</b>

**Kaynak:** DTM Ülke Bültenleri

Yatırımlara bakıldığında ise, tekstil-konfeksiyon, gıda, turizm, iletişim, mağazacılık, eğitim, inşaat malzemeleri, mobilya, bankacılık, elektronik gibi pek çok sektörde toplam değeri 5,7 milyar doların üzerinde yatırım gerçekleştirilmiş; Türk işadamları, buldukları ülkelerde katma değer üretmek, istihdam sağlayarak, vergi ödeyerek ülke ekonomilerine katkıda bulunmuşlardır.

Tüm bu gelişmeler, ikili işbirliğinden çok boyutlu ortaklıklara geçişi hedefleyen stratejimizin somut projeler esasında uygulamaya konulmasına imkan sağlayacak altyapının çok büyük ölçüde tamamlandığını göstermektedir.

Bölgenin refahı büyük ölçüde enerji kaynaklarının nasıl değerlendirileceğine bağlıdır. Bu kaynaklardan en iyi şekilde yararlanarak, bölge içi ticaret ve yatırımların canlandırılması, böylece bölge ülkelerinin ekonomilerinin güçlendirilmesi ve halen sadece doğal kaynaklara dayalı olan ekonomik yapının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin bölge, dünyanın belki de en kaliteli pamuğunu üretmesine rağmen, Türkiye dışında henüz tekstil sanayi alanında ciddi bir ihracat atılım gerçekleştirilememiştir.

Bölge ülkeleri enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve dünya pazarlarına ulaştırılması yönünde ciddi ilerleme kaydetmiştir. Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkelerde % 10'lara varan ekonomik büyüme kaydedilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hatlarının yanı sıra, Çin doğrultusundaki bazı projelerin de hayata geçirilmesiyle bu büyüme süreci daha da güçlenecektir. Bu noktada, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yeni işbirliği modellerinin hayata geçirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Zira güçlü bir dalga şeklinde dünyayı saran küreselleşme hareketi, uluslararası rekabette ayakta durmanın önkoşulu olarak bölgeselleşme çabalarını ön plana çıkarmış; Afrika'da, Uzak Doğu'da, Avrupa'da ve Amerika'da bölgesel işbirliği modellerine ağırlık verilmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu çerçevede siyasi, kültürel ve ekonomik yakınlığın getirdiği avantaj da dikkate alındığında Türk Devletleri arasında benzeri bir oluşuma gidilmesinin zaruri olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasında bir ekonomik entegrasyonun altyapısını oluşturmak öncelikli hedefimiz olmalıdır. Birbirlerini tamamlayan ekonomilere sahip olan bu ülke grubu halihazırda gösterdikleri performansı, birlikte hareket ederek çok daha üst seviyelere taşıyacaklardır.

Diğer taraftan, üzerinde durulması gereken bir başka konu ise taşımacılıktır. Hızlı, güvenli ve ucuz taşımacılık, üretimin dünya pazarlarına etkin bir biçimde ulaştırılmasının temel koşuludur. Bu konuda özellikle demir yolu ve tren-konteynır taşımacılığı önem arz etmektedir. Bu amaçla, İstanbul-Almatı tren-konteynır hattının tanıtımı ve teşvik edilmesi için 2005 yılından itibaren "İpekyolu Fuar Treni Projesi" ile birlikte, bu konuda somut adımlar atılmıştır. Kars-Tiflis Demir yolu projesinin de hayata geçirilmesi ile birlikte, Türkiye - Kafkasya-Orta Asya güzergahında demir yolu ile kesintisiz taşıma imkanına kavuşulacak, aynı zamanda Asya'nın Avrupa ile demir yolu bağlantısı da sağlanacaktır.

Bu gerçekten hareketle Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik olarak geliştirdiği ticari ve ekonomik işbirliği stratejisi, sahip olunan kaynakların ortak fayda temelinde kullanılacağı politikaların oluşturulması ve üretim-paylaşım stratejileri geliştirilerek rekabet ortamından çok boyutlu işbirliği temelinde ortaklıklar kurulması sürecine geçişin sağlanmasıdır.

Bu çerçevede Türk Devletleri arasındaki işbirliğinin temel çıkış noktasının hidrokarbon kaynaklarının üretimi ve dünya piyasalarına pazarlanması, serbest ticaret bölgeleri oluşturulması, ticaretteki tarife dışı engellerin kaldırılması, ortak yatırım programları oluşturulması, ortak tahkim mekanizması kurulması; KOBİ'ler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi suretiyle orta vadede mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını sağlayacak bir bütünleşme modelinin hayata geçirilmesi olmalıdır.

Türkiye hangi entegrasyonun içinde yer alırsa alsın, ihracatı ne kadar artarsa artsın, Orta Asya ve Kafkaslar'ın önemi azalmamalıdır. Çünkü Türk dünyası Türkiye'nin yalnızlığına son vermede önemli bir aşama olabilir.(Laçiner, 2005)

### III. Türkiye ve Kırgızistan İlişkileri

Türkiye, bu ani çöküşün ardından yeni bağımsızlıklarını kazanan, ırk, dil ve din bağı olan Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetler ile hazırlıksız ortamda ilişkilerini başlatmıştır. Bu cumhuriyetleri ilk tanıyan, elçilikler açan, kendi



içerisinde de onların elçiliklerinin açılmasını sağlayan ve önemli uluslararası kuruluşlara üye olmasına yardımcı olan da Türkiye olmuştur. Eksisi ve artışıyla ilişkilerin başlamasından bu yana 18 sene geçmiştir. Kırgızistan da bu süre zarfında Türkiye ile önemli ilişkilere imza atan Türk Cumhuriyetlerinden biridir.

Türkiye'nin Bakanlar Kurulu kararıyla 16 Haziran 1991 tarihinde Kırgız Cumhuriyetini tanıması, iki ülke arasında siyasi ilişkilerin başlangıcı olmuştur. Tanımanın ardından, iki ülke arasında birçok anlaşma ve karşılıklı üst düzey ziyaretleri gerçekleşmiştir. Geçen zaman zarfında iki ülke arasında bir çok anlaşmalara imza atılmıştır ve diğer cumhuriyetlerle birlikte bir çok zirve gerçekleşmiştir. Bu zirvelerden 26-27 Nisan 2001'de İstanbul'da gerçekleşen toplantısından ulaşımdan uyuşturucuyla ortak mücadeleye kadar önemli kararlar alınmıştır. Burada ele alınan konulardan Büyük İpek Yolu'nu canlandırma fikrini o dönemin Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı Askar Akayev ortaya atmıştı, çünkü Kırgızistan uluslararası pazarlara açılma yönünden coğrafi konum itibarıyla en olumsuz durumda olan ülke durumunda idi. İpek Yolu canlanırsa Çin'in de katılımıyla bu alanda kolaylıklar elde edecek. Uyuşturucu trafiği bakımından da Orta Asya ülkeleri içerisinde en başı dertte olan ülkelere birisidir. Bu trafik de bölge ülkelerinin işbirliği olmaksızın çözülmesi zor bir konu. Özellikle, son zamanlarda ülkenin güneyinde başgösteren terör eylemcilerin en büyük maddi kaynağını uyuşturucu ticaretinden elde ettiği düşünüldüğünde önemi daha da artmakta. Afganistan'daki olayların çözümü aynı zamanda bölgenin istikrara kavuşması demektir, bu bakımdan kararın önemi açık. Tüm bu önemli kararlar bölge için ve bölgeyle ilgisi bulunan Türkiye için önemlidir, bunların uygulamada da kendilerini göstermesi önemini daha da arttıracaktır.

Türkiye ve Kırgızistan ilişkilerini daha sağlıklı değerlendirebilmek için Kırgızistan'ın makro ekonomik göstergelerine bakıldığında; 2007 yılı büyüme hızının % 8,2 (reel GSYH), GSYH'nin 3,7 milyar \$, ihracatının 1,1 milyar \$ ve ithalatının 2,7 milyar \$ olduğu görülmektedir. Kırgızistan 1998 yılında DTÖ'ne üye olan Orta Asya Cumhuriyetlerinde ilk ülkedir.

Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Tacikistan'ı da içine alan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun üyesidir. Aynı zamanda Türkiye'nin de içinde bulunduğu EİT üyesidir. 1997 yılından itibaren gerçekleştirilen sermaye girişleri kümülatif olarak değerlendirildiğinde; Türkiye toplam 203,5 milyon \$ sermaye ile Kanada, Kazakistan ve İngiltere'den sonra dördüncü kaynak ülkedir. (Çomak, 2008)

Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı'nın onuncusu da TÜDEV ve TİKA işbirliğinde 18 Eylül 2006 tarihinde Antalya'da çalışmalarına başlamış ve 20 Eylül 2006 tarihinde yapılan kapanış konuşmalarıyla sona ermiştir. Bu toplantı sonucunda alınan kararlar da önemli ve gerekli olmakla birlikte bunların tam uygulamaya geçmesine de hayli şüpheyle bakılmakta. Çünkü daha toplantı dönüşünde bu makalenin

müelliflerinin birisiyle karşılaşan katılımcılarda önemli bir şahıs; kendilerinin inisiyatifi pek fazla öne çıkmadığı ve önceden hazırlanmış bir kara alındığını gözlemlediğini söylemiş ve bunun negatif etkisi olacağını belirtmiştir. Alınan kararlara baktığımızda bazı pratik ve uygulanması herkesin çıkarına olanlar da vardır.

Örneğin;

1. Türk Devlet ve Topluluklarında işadamları ve girişimcilerin işbirliğini arttırmak amacıyla ilgili kurumlar ile KOBİ'ler arasında işbirliğinin artırılması, Türk Cumhuriyetleri ile Ortak Bölgesel İşbirliği Programlarının geliştirilmesi, Hazar bölgesi enerji imkânlarının daha etkin değerlendirilmesi hedeflenmelidir.
2. Türkiye Cumhuriyeti'nin turizm sektöründe bugüne kadar elde ettiği tecrübeler Türk Devlet ve Topluluklarına etkin bir şekilde aktarılmalıdır.
3. Türk Cumhuriyetleri arasında ulaşımın kolaylaştırılması için demiryolu ve karayolu yapım projelerine ağırlık verilmelidir. Havayolları uçuş sayıları maliyet fayda kriteri de gözetilerek artırılmalıdır.
4. Türk Devlet ve Toplulukları arasında ortak alfabe konusundaki çalışmalara devam edilmesi, Türkiye Türkçesinin ortak iletişim dili olarak benimsenmesi noktasındaki gayretlerin sürdürülmesi ve bilim dalları için ortak terim sözlüklerinin hazırlanması sağlanmalıdır.
5. Türk Devlet ve Toplulukları arasında eğitim ile ilgili problemler, müfredatlar, eğitim kurumları arasındaki ilişkiler, eğitim ve öğretimde işbirliği vb. konulara dair sorunları çözebilmek ve projeler üretmek üzere Türk Cumhuriyetlerini temsil eden, konunun uzmanlarından oluşan, fonksiyonları belirlenmiş bir eğitim koordinasyon kurulu vücuda getirilmeli ve ortak bir eğitim politikası oluşturulmalıdır.
6. Orta öğretim kurumlarında sosyal ve kültürel derslerde okutulmak üzere, kurulacak ortak komisyonlarca ortak "Türk Tarihi", "Türk Edebiyatı", "Türk Kültür Tarihi" ve "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" ders kitapları hazırlanarak uygulanmaya konulmalıdır.
7. Her kademedeki eğitim kurumları arasında karşılıklı öğretim elemanı ve öğrenci değişimi gibi "Değişim Programları" ve "Kardeş Okul" uygulamaları teşvik edilmeli ve kapsamı genişletilmelidir.
8. Türk Devlet ve Toplulukları tarafından belirlenecek bilim adamlarınca oluşturulmuş bir komisyonun isimlendireceği "bilim ödülü" ihdas edilmeli ve bu ödüller kurultay sırasında sahiplerine verilmelidir.
9. Türk Dünyasında eğitim politikalarının oluşmasına yardımcı olmak amacıyla, eğitim sistemleri ve politikaları hakkında bilginin toplanması, izlenmesi, işlenmesi ve yayılmasını sağlayan, şeffaf, güvenilir bir ağ sistemi ve bilgi bankası oluşturulmalıdır(<http://www.tika.gov.tr>).

Şeklinde alınan kararlar şüphesiz çok büyük öneme sahiptir ve bu kararlar belli takibata alınarak uygulanmasının sağlanması gelecek toplantılar için de umutları arttıracaktır.

Diğer yandan, iki ülke arasında ekonomik ilişkiler de önemli boyutlara ulaşmış olduğunu görmekteyiz. Kırgız Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara’da imzalanan “Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol” çerçevesinde başlayan ekonomik ve ticari ilişkiler başlangıç tarihinden bu yana önemli gelişme göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgız Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Ticari ve Ekonomik Nitelikli Anlaşma ve Protokollere baktığımızda seneler içerisinde birçok anlaşma yapıldığı fark edilmektedir. Onları şu şekilde sıralamamız mümkün;

- Ekonomik ve Ticari İşbirliğine İlişkin Protokol (1991)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (Bişkek-1992)
- Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (Bişkek-1995)
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Ankara-1997)
- Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması (Ankara-1999)
- Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) II, (13 Nisan 2001)
- Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) III, (14 Mayıs 2003)
- Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) IV, (5 Ağustos 2006)

Türk Eximbank kredileri Kırgız cumhuriyet Merkez Bankasına 75 milyon Amerikan doları tutarında mal ve kredi projesi açılmış ve toplam 48.13 milyon dolar kuulandırım gerçekleşmiştir.

Kırgızistan ile Türkiyenin 1992 yılında 3.2 ABD Doları olan ticaret hacmi, 1997’de 56.8 milyon ABD Doları’na ulaşmış ancak Rusya Krizi sonucu 1998 yılından itibaren büyük ölçüde gerilemiştir. 1992 yılından itibaren artış göstererek 2000 li yıllara ulaşmadan 1997 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ithalat ve ihracat 1998 yılına kadar artış göstermekte iken, 1998 yılında Rusya’da yaşanan ekonomik krizin etkisiyle bu yıl itibariyle düşüş eğilimine girmiştir.

Türkiye’nin Kırgızistan ile ticaret 2000 yılından itibaren artış sürecine girmiş ve 2007 yılında 180 milyon dolara ulaşmış bulunmaktadır. 2006 yılında 27 milyon dolar civarında olan Türkiyenin ithalatı ise 2007 de 45 milyon doları bulmuştur. İkili ticarete denge genellikle Türkiye lehine fazla vermektedir. Türkiyenin ihraç kalemleri altından mücevher eşyaları, halılar, tekstil mamülleri, makina teçhizat ve cihazlar önemli yer tutarken ithalat kalemleri ise sebze-meyve, ham deri ve örme giyim eşyası teşkil etmektedir. İki ülke arasındaki ticaretin seyri aşağıdaki tablodan daha iyi takip etme imkanını bulmaktayız.

## 1992-2007 Yılları Arası Kırgızistan-Türkiye Ticari İlişkileri

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	X/M (%)	Denge	Hacim
1992	1,181	1,442	0.81	-261	2,623
1993	17,014	3,470	4.90	13,544	20,484
1994	16,969	4,295	3.95	12,674	21,264
1995	38,156	5,513	6.92	32,643	43,669
1996	47,082	5,879	8.00	41,203	52,961
1997	49,356	7,395	6.67	41,961	56,751
1998	41,463	6,773	6.12	34,690	48,236
1999	23,198	2,779	2.35	20,419	25,977
2000	20,572	2,349	8.75	18,223	22,921
2001	17,350	6,307	2.75	11,043	23,657
2002	23,685	15,470	1.50	7,936	39,434
2003	40,158	10,578	3.79	29,580	50,736
2004	72,754	13,097	5.56	59,567	85,881
2005	88,851	13,630	6.52	75,221	102,481
2006	130,445	27,386	4.76	103,059	157,830
2007	180,935	45,019	4.01	135,916	225,954

Kaynak: [www.deik.org.tr](http://www.deik.org.tr)

Türk Müteahhitler Birliği'ne üye firmaların 2001 yılı Ocak ayı itibariyle kadar Kırgızistan'da üstlendikleri 6 projenin toplam değeri 213.383 milyon ABD Doları tutarındadır. Bu projelerin bir bölümü halen devam etmektedir. Günümüzde ise 2007 yılına toplam tutar 400 milyon doları aşmış olup, bu yıla ait 26 milyon değerinde 2 adet yeni proje daha üslenilmiştir.

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın verilerine göre, Kırgızistan'daki Türk yatırımlarının toplam tutarı 2002 yılı itibariyle yaklaşık 75 milyon ABD Doları tutarındadır. Yatırım alanları arasında meşrubat, bira ve pet şişe üretimi, çay paketleme tesisi, beyaz ve kırmızı et entegre tesisi, otel işletmeciliği, plastik doğrama, PVC üretimi ve eğitim yer almaktadır.

Kırgızistan'da meydana gelen Mart 2005 olaylarının hem ticari faaliyetlere hemde Türk müteşebbisinin yatırım faaliyetlerine geçici bir süre fasıla verdirmek zorunda kalındığı hususunu belirtip sağlanan siyasi istikrarla ilişkilerin tekrar eski düzeyine geldiğini belirtelim. Ancak mevcut durum iki ülkenin potansiyelleri göz önüne alındığında çok geri bir durumda olduğu ortadadır. Ekonomik sahada işbirliği olanakları bulunan sektörler altın, uranyum, kömür gibi madenlerin çıkartılması, enerji ve özellikle hidro elektrik santrallerinin inşası, deri ve ürünleri, cam, inşaat, gıda, turizm sektörleri sıralanabilir. Türkiye'nin girişimcilerinin bilgi birikimi, teknoloji ve uluslararası rekabett tecrübesi Kırgızistan ürteim girdilerinin görece olarak daha ucuz olması kurulacak işbirliklerini sadece Kırgızistan pazarı değil yakın coğrafyası ile beraber 500 milyonluk bir pazara hitap edebilme kabiliyeti tanyacaktır.

Bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetleri gibi, Kırgızistan'ın da 1991 yılında bağımsızlığını kazanması, iki ülke arasında yoğun kültürel ilişkilerinin başlamasını sağlamıştır. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki kültürel ilişkilerde din, dil gibi ortak öğeler üzerinde ağırlıklı olarak durulmuştur. İlişkilerin kurulmasında, özellikle basın-yayın ve eğitim unsurlarından yararlanılmaktadır. Önemli ölçüde öğrenci, burslu olarak Türkiye'de eğitim görmekte ve bir kısmı da mezun olarak Kırgızistan'a dönmüştür. Diğer yandan, Türkiye'den Kırgızistan'a gelerek üniversitelerde okuyan öğrencilerin sayısı da artmıştır. Eğitim alanındaki ilişkiler en somut ve uzun vadede en faydalı olarak görülmekte. İki ülke arasındaki sosyo-kültürel ilişkiler, sadece devlet teşekkülleri tarafından değil özel teşebbüsler tarafından da kurulmuştur.

“Bir yıllık yatırım yapmak istiyorsanız, pirinç ekin, on yıllık yatırım yapmak istiyorsanız, ağaç dikin, yüz yıllık yatırım yapmak istiyorsanız, insana yatırım yapın” düsturunu kendine gaye edinen Türk insanı, diğer devletlerin aksine her hangi bir çıkar gözetmeksizin sadece kadirşinas duygularla yapmış oldukları yatırımlarla Kırgızistan'daki yabancı yatırımlar sıralamasında en üst sırada olan Türkiye, eğitim yatırımları sıralamasında da, birinci sırada yer almaktadır.” Türk eğitim yatırımları eğitimin dışında belki de kimsenin farkında olmadığı yüksek miktarda istihdam olanağı da sağlamaktadır. Bugün Kırgızistan'daki belki de en büyük yatırım olan ve büyüme planı devam eden Manas Üniversitesi, Sebat Eğitim Kurumları, Araşan İlahiyat Fakültesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi ve T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılan liseler bu kurumların başında gelmektedir.(KITİAD, 2009)

Kırgızistan diğer Türk Cumhuriyetleri gibi petrol ve doğal gaz zengini olmamakla birlikte, ülkenin mevcut hammaddelerinin, Türkiye finansman ve teknolojisiyle mamül haline getirilip Türkiye üzerinden dünya piyasalarına satılması iki taraf için de güzel neticeler doğuracaktır. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin gerçekçi politika üzerine bina edilmesiyle istikrarlı bir ilerleme kaydetmesine bağlıdır. Zira doksanlı yılların ilk yarısındaki “ağabey-kardeş” yaklaşımıyla ilişkilerde hissi tavırların öne çıktığı ve aydınların ve

çevre ülkelerin de durumdan tedirgin oldukları gibi olumsuz neticeler doğurmaya devam edecektir.

Türkiye'nin Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile tarihten gelen kültürel bağları ve günümüzde kurduğu ilişkiler, gelecekte Türkiye için siyasi açıdan da olumlu bir etki sağlayabilecektir. Bu ülkelerin zamanla uluslararası örgütlere üye olmaları ve diğer devletlerle ilişkilerini geliştirmeleri Türkiye için uluslararası alanda siyasi bir destek oluşturabilecektir. Nitekim en son İKO başkanı tayininde tüm Orta Asya ülkeleri Türkiye'yi desteklemiş ve Türkiye devleti tarafından aday gösterilen Prof. Dr. Ekmeliddin İhsanoğlu'nun seçilmesine büyük katkı sağlamışlardır.

Türkiye ile Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki ırkdaşlık faktörünün, kültür, teknoloji, beyin gücü, finans vb. kaynaklarla desteklenmedikçe, Türkiye'yi yeni Türk Cumhuriyetleri arasında ayrıcalıklı konumunu koruması mümkün değildir. Dindaşlık faktörü de tek başına, Türkiye ile İslam dünyası arasında olumlu ilişkiler kurulmasını sağlayamamıştır ve sağlanması da mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle, özellikle ekonomik ilişkilerini daha da geliştirmesi gerekir. Örnek olarak, bölgede yatırım yapan ve doğal olarak kar amacı güden Türk özel sektörü sübvansede edilmeli ve risklere karşı devlet garantisi verilmelidir. Aksi takdirde bunu yapan Uzak Doğu ve Avrupa ekonomileri Türkiye'nin bölgeye girmesini engelleyebilecektir. (Mesbahi, 1996:103-107)

Türkiye'nin Kırgızistan ve diğer yeni Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmede dikkat etmesi gereken önemli unsurları şöyle sıralayabiliriz: İlişkilerin daha planlı gelişmesini sağlamak için ülkeler arasında işbirliği teşkilatlarını (TİKA gibi) geliştirmek, Türkiye'nin bu ülkelere sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi bir model de olması, bu ülkelerde laik, çoğulcu demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin gelişiminde yardım sağlamak Bankacılık ve diğer ekonomik konularda altyapı oluşturabilmeleri için yardımcı olmak, bu ülkelerin ürünlerinin Türkiye üzerinden dünyaya pazarlanmasını yardımcı olmak ve Türkiye ile bu ülkeler arasındaki mevcut ulaşım güçlüklerini ortadan kaldırmak. Gerek bu cumhuriyetlerde, gerekse dünya devletlerinde Türkiye hakkında emperyalist ülke imajını doğuracak davranışlardan sakınmak. İlişkileri geliştirirken Rusya ve diğer devletlerle rekabet değil işbirliği içine girmek. Bu devletlerle kurulacak ilişkilerde ABD ve Avrupa'nın desteğini sağlamak, bölge ülkeleri arasındaki sorunların barışçıl yöntemlerle çözümünü sağlamak için girişimlerde bulunmak olarak sıralanabilir.

#### **IV. Çin'in Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerine Bakışı**

Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulduğu 1971 yılından bu yana karşılıklı dostluk ilişkileri ve işbirliği sürekli olarak gelişmekte, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer

alanlardaki temaslar günden güne artmaktadır. İki ülkenin devlet başkanları, başbakanları, meclis başkanları ve Genelkurmay başkanları gibi yüksek düzeydeki yöneticileri arasında karşılıklı ziyaretler başarıyla yapılmış bulunmaktadır. İki ülke arasındaki yıllık ticaret hacmi 600 milyondan fazla Amerikan dolarına ulaşmıştır. Bu temaslar, iki ülke arasındaki karşılıklı anlayışın arttırılmasına, işbirliğininin sağlanmasına ve dostluğun pekiştirilmesine çok yararlıdır. (Özden, 2001:111). 2007 yılına gelindiğinde sırasıyla Çin Kırgızistan Cumhuriyetinin ithali içerisindeki payı % 15, Rusya'nın payı %38 ve komşu ülke Kazakistan'ın payı %12'dir.

İlk oluşumunu 1996 yılında Şanghay Beşlisi adı altında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın bir araya gelmesiyle gerçekleştiren örgüt, 2001 tarihinde Özbekistan'ın da katılımı ile bugünkü halini almıştır. Kuruluş amaçları içerisinde örgüt üyesi devletlerin karşılıklı güven ve iyi komşuluk ilişkilerininin kuvvetlendirilmesininin altı çizilmiş; politika, ekonomi, bilim, kültür, enerji ve daha birçok alanda gerçekleştirilecek etkili işbirliğinin önemi belirtilmiştir. Orta Asya bölgesinde, özellikle Soğuk Savaş sonrası oluşan güç boşluğunu doldurmaya yönelik etkin bir bölgesel oluşum olarak işaret edilen Örgüt, yine aynı bölge dâhilinde ABD'ye yegâne alternatif olarak öne çıkartılmaktadır. Bölgede barışı, güvenliği ve istikrarı, politik ve ekonomik temelli bir uluslararası düzen dâhilinde inşa etmenin önemini vurgulayan örgüt, gerçekleştirilen zirve sonrası açıklanan Bişkek Deklarasyonu ile ihtiyaç duyulan küresel güvenlik sisteminin Birleşmiş Milletler'in desteği ve uluslararası hukuk kuralları dâhilinde oluşturulabileceğininin altını çizmiştir. Enerji sektörünün bölge içerisindeki rolünü kalıcı bir ekonomik büyüme ve güvenliğin temeli olarak işaret eden Bişkek Deklarasyonu, bölge içerisinde bu doğrultuda güçlendirilecek ilişkilerin önemini bir kez daha vurgulamıştır. (Celalifer, 2006)

Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Tayvan gibi can alıcı konularda Türk Hükümeti defalarca Çin'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu belirtmiş ve 'tek bir Çin' politikasına saygılı olduğunu hatırlatmıştır. Ancak, Çin bundan tatmin olmamış olacak ki, bir çok kere hassas olduğu Doğu Türkistan ve Doğu Türkistan uyruklu göçmenlerin Türkiye'deki faaliyetlerinden rahatsız olduğunu belirtmiştir. Bunlardan, Doğu Türkistan Vakfı ve Doğu Türkistan Göçmen Dernekleri'nin Çin'i hedef alan eylem ve faaliyetleri dikkat çekmiştir. Bu kuruluşların faaliyetlerininin T.C. yasaları çerçevesinde yürütülmesi ve Çin'i rahatsız edici boyutlara ulaşmaması için Türkiye tarafından gerekli gayret gösterilmektedir. Ancak, Şubat 1997 Sincan Uygur Özerk Bölgesi olaylarından sonra bir gurup Sincan taraftarının İstanbul'da Çin Konsolosluğu önünde gösteri yapıp Çin bayrağını yakmaları iki ülke ilişkilerini az da olsa gerginleştirmiş; Çin, Türkiye'yi kınayan bir nota göndermiştir.

Çin'in, Orta Asya'ya yönelik ticari ve güvenlik boyutlu iki önemli dikkat ettiği husus vardır. Bunlardan ilki Türkiye ile tatlı rekabet, gerektiğinde işbirliği yapılarak devam etmekte. İkincisi ise Çin'in farklı etnik yapısından dolayı dikkatle izlediği konudur. Bu manada Orta Asya devletleri ile de ortak

anlaşmalar yapılmış, bazı ismini tespit ettikleri şahısların Çin'e iadesi sağlanmıştır. Çin, zaman zaman Türkiye'nin Doğu Türkistan'a yönelik ilgisine PKK'yı destekleyen tavır sergileyerek cevaplandırmıştır. Çeşitli bilimsel nitelikli dergilerde PKK'yı destekleyen yazılar çıktı. Çin Komünist Partisi'nin sesi durumundaki Renmin Ribao'da (Halk Gazetesi) bu yönde taraflı yayınlar yaptı. Bazı makalelerde, Türkiye'deki ayrılıkçı teröre karşı T.C. Hükümeti'nin aldığı önlemler, Kosova'daki Sırp soykırımına benzetilecek kadar ileri gidildi. Çin'in kullandığı ikinci kozu da Kıbrıs Meselesidir. Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Komitesi'nin daimi üyesi olan ve veto hakkına sahip Çin'den, Kıbrıs Meselesi'nde, destek bekliyor. Ne var ki, Çin, açık veya kapalı olarak genel anlamda, bugüne kadar hep Güney Kıbrıs'ın yanında tavır aldı.(Kakinç, 2001).

Görüldüğü gibi, genel olarak çok olumsuz bakmamakla birlikte, Doğu Türkistan'daki soydaşların desteklenmesinden endişe duymakta, buna yönelik de, PKK'ya destek, Kıbrıs Meselesi'nde olumsuz tavır gibi kendi kozlarını kullana bilmekte. Ancak, İçişleri Eski Bakanı Tantan'ın ve onu takip eden Eski Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu'nun ziyaretlerinden sonra ilişkiler tekrar ilerlemekte. En son, Çin'in Ukrayna'dan satın aldığı Varyag uçak gemisinin Boğaz'dan geçişine izin verilmesi de bunu pekiştirmiştir. Her şeye rağmen Çin, devletlerin Orta Asya politikasında, dikkat edilmesi gereken güç konumunu korumaktadır.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 7. sini düzenlediği liderler zirvesi 16.08.2007 tarihinde sona erdi. Örgüt üyesi devletlerin hükümet başkanları tarafından temsil edildikleri toplantıya gözlemci statüsünde katılan Hindistan, İran, Moğolistan, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan, örgütün ileriki dönem muhtemel genişleme rotasını da belirlemiş oldular.

Gerçekleşen zirvenin yanı sıra, örgüt üyesi ülkelerin 6 bini aşkın askeri gücü ve yaklaşık 60 milyon Euro maliyet ile gerçekleştirdiği 'Barış Görevi 2007' adlı askeri tatbikat tüm dikkatlerin bölge üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Tatbikatın asıl hedefinin terörizm, bölücülük ve aşırı uç akımlar olduğunun belirtilmesi, buzdağının yalnız görünen kısmıdır. Çeşitli askeri senaryoların canlandırıldığı ve terörle mücadele amacı ile gerçekleştirilen tatbikatın, diğer bir amacının da ABD'ye aba altından sopa göstermek olduğu aşikardır. Ortadoğu ve Orta Asya bölgeleri söz konusu olduğunda politikalarını öncelikli olarak bölgenin enerji sahalarını kontrol etmek amacı ile oluşturan ABD, Birleşmiş Milletler'in varlığını ve uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayarak dilediği ölçüde güç kullanmaktadır. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün gerçekleştirmiş olduğu bu tatbikat, ABD'ye bölge içerisinde güç kullanımının yalnız kendi tekelinde olmadığını hatırlatır niteliktedir. Bölge içerisinde sürdürülen tek yanlı politikardan duydukları rahatsızlığı Bişkek Deklarasyonu ile de dile getiren Şanghay İşbirliği Örgütü, dikkatleri çok yanlı bir uluslararası düzenin oluşturulması zorunluluğuna çekmektedir.(Celalifer, 2006)



ŞİÖ esas itibarıyla sınır sorunları, bölücülük, terör, ya da silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi daha çok bölgesel açıdan anlam taşıyan sorunların ele alındığı bir forum olmanın ötesinde, dünya siyasetinde değişen koşullar çerçevesinde biçimlenen Rusya ve Çin arasındaki olası bir stratejik ortaklığının prova edildiği bir platform haline gelmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün küresel alanda belirleyici unsur olarak yerini alabilmesi için, sınır güvenlik anlaşmalarının ötesinde ekonomik, politik ve kültürel işbirliğini istenilen düzeylere taşıyarak İran, Hindistan ve Pakistan gibi Asya-içi denge unsurlarını da içine katarak NATO'nun genişleme planlarına karşı bir Asya cephesi oluşturması gerekecektir.

Orta Asya ülkeleri için ŞİÖ'nün en önemli yönü, kendilerini ve rejimlerini "renkli devrimler"den korumasıdır. Yeni üyelik talepleri, ŞİÖ ülkelerinin askerî ve ekonomik işbirliği, hiç şüphesiz bölgenin diğer ülkelerine de cazip geldiğini göstermektedir. İran'ın üyelik isteğinde uluslararası izolasyondan kurtulma arzusunun ön planda olduğu söylenebilir. Nitekim, İran'ı nükleer çalışmaları konusunda Batı'nın baskısına karşı destekleyen nadir ülkelerden biri Rusya'dır. Moğolistan'ın üyeliği ise, ABD'nin bu ülkede uzun süredir askerî üs açma çalışmaları yürütmesi nedeniyle önemlidir. Ayrıca Rusya ile Çin arasında sıkışmış olan Moğolistan, elektrik enerjisi ihracatında transit ülke olabilir ve böylece ekonomisinin daha fazla gelişmesini sağlayabilir. Yine ŞİÖ'nün genişlemesi, bölgedeki sorunların çözümüne de katkıda bulunabilir. Nitekim son dönemde ŞİÖ gerek Keşmir sorununa gerek Afganistan sorununa daha fazla ilgi duymaktadır. Bu sorunların ŞİÖ çerçevesinde çözülmesini de en fazla, bölgesel etkinliğini artırma çabasındaki Rusya istemektedir. Rus yetkililer, Hindistan ile Pakistan'ın ŞİÖ çerçevesinde yaklaşabileceklerini ve Keşmir sorununun çözümü konusunda karşılıklı adımlar atabileceklerini dile getirmişlerdir. Pakistan da sadece ABD'ye bel bağlamanın doğru olmadığını ve komşu ülkelerle de iş birliğine gidilmesinin önemini anlamış görünmektedir. Ayrıca, Pakistan ve Hindistan'ın üyelik sürecinin, İran'a göre çok daha rahat yürütmesi beklenebilir. (Önaç, 2008)

11 Eylül sonrasında Avrasya coğrafyasında ABD politikalarına karşı en büyük direnişi gösteren Şanghay İşbirliği Örgütü, bugün de ABD'nin küresel projelerine tehdit olma potansiyelini arttırarak sürdürmektedir. Örgütün dünya siyasetine yön verebilecek bir güç haline gelme amacı en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. (Celalifer, 2006)

## V. Rusya'nın Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerine Bakışı

Bilindiği gibi Rusya, SSCB'nin dağıldığı süreçte; ilk önceleri kendi iç sorunlarıyla ilgilendiğinden dolayı bölgenin istikrarı bakımından Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikasını olumlu karşılıyordu. Çünkü bu devletlerde yaşanacak bir iç istikrarsızlık, sonuçta bölgeyi İran kökenli radikalizmin

etkisine sokabilirdi. Rusya için, böyle bir tehlikedense bölgede laik ve demokratik bir Türkiye'nin geçici bir süre için gerçekleştireceği öncülük görece daha olumluydu. Süleyman Demirel'in 25-26 Mayıs 1992 tarihinde Moskova'ya yaptığı ziyarette de bu olumlu hava devam etti. Yapılan bildiriye Rusya ve Türkiye'nin BDT üyesi ülkelere yaklaşımlarının aynı olduğunu, bu ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmeleri için işbirliği yapılacağı açıklandı. Bu söylemler sonradan fazla gerçekçi olmadığını gösterdi. Önceden ifade edilen, Ermeni-Azeri çatışmasının çözümü için ortak girişimlerde bulunma vaadinden cayacaktı. Burada Rusya'nın henüz belirgin bir dış politika oluşturmamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Çok geçmeden Rusya, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerle olan ilişkilerinden endişe duymaya başladığını resmi ağzlarından duyurmaya başlayacaktı. İlişkilere yönelik endişe o dönemin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev tarafından şöyle dile getiriyordu: "Bu ülkelerle ilişkilerinizi geliştirmenizi normal karşılıyoruz. Ama ilişkilerin gelişmesi Pantürkizm çatısı altına girmemelidir. Çünkü bu başlarsa, Panslavizm gibi akımlar da başlar ki, bu iyi bir istikamete gidiz olmaz. Olayların bu yöne kayışı, çevre ülkelerini de endişeye sevk edebilir. Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasındaki ilişkiler uluslararası norm ve standartlar bazında uygar şekilde gelişirse, hiçbir kuşku uyandırmaz. Burada bazı şahıslar, o cumhuriyetlerin Türkiye'nin vasallık bölgesi olduğunu zannediyorlar. Türkiye'nin orada boşluğu doldurması gerektiğini düşünüyorlar. Bütün bunlar istenilmeyen hususlardır. Oralarda boşluk yok. Rusya'nın da oralarda çok geniş tarihi, iktisadi, siyasi çıkarları vardır" (Milliyet:1993). Görüldüğü gibi Rusya, artık Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini tehlikeli ve kendi çıkarlarına aykırı görmeye başlamıştır. Bu endişe devam etmiş ve 1994 yılında Ocak ayında Azerbaycan'da yapılması planlanmış olan II. Türk Zirvesi Moskova'nın tepkisi üzerine toplanamamıştır (Milliyet:1994). Rusya tepkisini sadece açıklamalarıyla değil, dış politikadaki olanaklarıyla da gösteriyordu. Örneğin, Rusya'da PKK'nın kamplarına hoşgörüyle bakılıyor, toplantılar yapmasına izin veriliyordu, Rumlar'a S300 füzelerini satmaya çalışıyordu. Diğer taraftan, cumhuriyetlere ECO ile kendi işbirliği projesi arasında tercih yapmak zorunda olduklarını ima etmesi, Azerbaycan'da Atatürk hayranı Elçibey'in düşürülüp yerine gelen hükümetin BDT anlaşmasını parlamentodan geçirmesi, Gürcistan'a Türkiye sınırında askeri üsler verilmesi şartıyla Abhazya sorununda yardım edilmesi, sık sık Rus basınında, Türkiye'nin Rusya'nın bölgedeki çıkarını baltalayan bir ülke olarak anlatılması, Kafkas petrol ve doğalgazının Türkiye üzerinden dünyaya pazarlanmasına karşı çıkılması, Rusya'nın "yakın çevre" politikasında özellikle Türkiye'yi düşündürecek nitelikte politikalarıdır.

Türkiye'den, zaman zaman resmi ağzlar aracılığıyla cevap niteliğinde demeçler verildi. Mesela, İstanbul'da yapılan 2. Türk cumhuriyetleri Zirvesi'nin ardından, 20 Ekim 1995 tarihinde, İzmir'de başlayan Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk ve İşbirliği Kurultayı'nda Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman

Demirel, Rusya'yı uyarmıştır: "Bu kurultayı kimseye izah etme durumunda değiliz. Türkiye, Asya'nın dört köşesindeki kardeşlerini hiçbir zaman unutmamıştır". Başbakan Tansu Çiller de "Bu toplantı hiçbir millete karşı düzenlenmiş değildir. Ama hiç kimsenin tarihini, kökünü bulmasına da engel olunamaz" demiştir (Milliyet:1994).

Türkiye, diğer taraftan bölge ile olan ilişkilerine Rusya'nın tavrını yatıştırıcı politikalar da gözetmiştir. Bu manada, Türkiye'nin Karadeniz'e kıyısı olan dokuz ülkeyle bir Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü oluşturmak için görüşmeye oturması, kısmen Rusya'yı yatıştırmak içindi. Türkiye, doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren Rusya ile ikili ilişkilerine ekonomik ve kültürel yönden de ağırlık vermeye başladı; Türk müteahhitleri Rusya'da önemli ihaleler aldılar, iş adamları büyük alışveriş merkezleri açtılar, özel teşebbüsleri okullar açtılar, iki devlet arasında "mavi akım" gibi stratejik ve ekonomik yönden önemli olan projelere imza atıldı. Bunlar, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar'a yönelik politikasına karşı olan Rusya'nın tavrını biraz yumuşatmıştır. Ancak, Rusya bölgeye yönelik ilgisini hiç azaltmadı, aksine son zamanlarda Kırgızistan ve Özbekistan'da çıkan karışıklıklar ve Taliban'ın bölgeye yönelik tehdidinden dolayı askeri olarak da bölgeye tekrar yerleşme niyetini göstermiştir.

Rusya için ŞİÖ Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarında büyük önem arz etmektedir. Bu durum enerji politikalarında kendini açık biçimde göstermektedir. Çin'in ve Hindistan'ın enerji kaynaklarına olan ihtiyaçları her geçen gün artmakta, Rusya ile Kazakistan ise enerji kaynaklarının yüzde 90'ını Batı'ya ihraç etmektedir. İşte bu enerji naklinin yönünü değiştirmek gerçekleştirilecek ortak proje ve yatırımlar için ŞİÖ uygun bir zemin teşkil etmektedir.

Bir diğer husus, ŞİÖ'nün ABD karşıtı duruşuyla ilgilidir. Her ne kadar üye ülkeler sık sık örgütün üçüncü bir güce veya ülkeye karşı gelişmediğinin altını çizse de, asil ve gözlemci statüdeki üyelerin en az yarısının ABD'nin kara listesindeki ülkelerden oluştuğu görülmektedir. Asil üye olan Rusya, Çin, Özbekistan ve gözlemci statüdeki İran bu ülkelerin başında gelmektedir. Batı'da "Avrupa'nın diktatörlükle yönetilen ülkesi" olarak nitelendirilen Beyaz Rusya'nın da yakında örgüte gözlemci statüde üye olması, örgütün amaçları konusundaki şüpheleri artıracaktır. Böyle bir birliğe Türkiye'nin ne kadar ihtiyacı olduğunu iyi düşünmek gerekmektedir. Netice itibarıyla ne Rusya ile Çin'in Türkiye'nin üyelik başvurusunu sabırsızlıkla beklediğini, ne de Türkiye'nin bu üyeliğe ihtiyacı olduğunu söylemek mümkündür. (Önaç, 2008)

## VI. İran'ın Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkilerine Bakışı

İran'ın, Türkiye'nin Yeni Türk Cumhuriyetleri ile kurduğu ilişkilere bakışında, kendi iç etnik yapısının önemli bir etken olduğunu söylememiz mümkün. Çünkü İran, çok milletli bir yapıya sahip bulunmakta ve büyük oranda Türk kökenli halkları da içermektedir. Bu nedenle, İran bölgede pantürkizm fikrinin

canlanmasından endişe duymaktadır. Ancak bu spekülasyondan öteye gitmemektedir. Çünkü, Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nin izlediği politikalar, bu ülkelerin pantürkizm türü düşüncelerinin olmadığını göstermektedir. 1992 boyunca İran ile Türkiye arasındaki rekabet, İran'ın Orta Asya'da yaptığı her hareketin Türkiye tarafından engellenmeye çalışılmasıyla iyice kızıştı; İran üzerinden geçecek petrol ve doğal gaz boru hatları projelerinin durdurulması, Tahran'ın kökten dincilik ihracıyla suçlanması ve Orta Asya forumlarında İran'ın eleştirilmesi birkaç örnektir. 1993 Martında enerji sıkıntısı çeken Ermenistan İran'dan doğal gaz istedi; bunun Azerbaycan'daki Türk nüfuzunu kırmak isteyen Rusya'nın desteklediği bir hareket olduğu belliydi. 1993 Nisanında Azeri kuvvetlerine karşı büyük çapta bir Ermeni saldırısı, Türkiye'yle İran arasındaki rekabetin daha da yoğunlaşmasına yol açtı. Rusya, bu arada Türkmenistan'ı da İran'la sıkı bağlar kurmaya teşvik ediyordu. Türkiye Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütünü kurarken, İran 19 Şubat 1992'de Tacikistan ve Afgan Mücahidin örgütüyle ve isteyen her hangi bir başka devlete de açık olmak üzere Fars Dilleri Birliğini kurdu. Daha sonra İran, Rusya, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ı içeren Hazar Denizi Örgütünün sponsorluğunu üstlendi. Tahran Türkiye'yle polemige girmektense, İran'ın Orta Asya'da hakkı olan rolü oynamasına engel olduğunu iddia ettiği ABD'ye yönelik eleştirilerin dozunu arttırmaktan da kaçınıyordu. (Önaç, 2008) İran'ın ŞİÖ'ye üye olmak istemesi örgütün uluslararası arenadaki çizgisini daha da güçlendirmiştir. Ancak diğer taraftan mevcut koşullarda İran'ın üyeliği örgütün kazandığı ivmeyi kesme etkisi de yaratabilecektir. İran'ın örgüte daimi üye olma talebini açıklaması sonrasında, özellikle Tacikistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları, yeni üye alımları için gerekli resmi mekanizmaya henüz sahip olmadıklarını söyleyerek, bu ihtimali zayıflatma çabasına girmişlerdir. (Celalifer, 2006) ŞİÖ üyeleri ve İran arasındaki en önemli müşterek konu; her iki tarafın bölgede çok kutuplu bir düzenin sağlanmasını hedeflemeleri ve Amerika'nın tek taraflı politikalarını frenlemek istemeleridir. Tabii ki İran'ı en çok cezbeden konulardan biri de Rusya ve Çin'in jeopolitik oyunlarından ve nüfuzlarından yararlanmaktır. Bu doğrultuda İran'ın amacı da, bölgesel ve enerji alanındaki işbirliği alanlardır. Mevcut sorunlu nükleer dosyasıyla İran'ın daimi üyeliği yakın bir tarihte beklenmeyen bir durum olacaktır. Sonuç itibariyle; İran'ın ŞİÖ'ya tam üyeliği yakın zamanda görünmese bile İran'ın ŞİÖ üyeleri ile daha fazla işbirliğine giden yolları denediği görülmektedir ki bu şu anda izlenmesi gereken en akıllıca siyaset olarak değerlendirilebilir.

## VII. Sonuç

Türk halkı ve yatırımcısı, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde kendi imkanları ile bir şeyler yapmaya çalışmakta, Türk devleti de kardeş coğrafyalarla olan ilgisini sıcak tutmaya gayret sarf etmektedir. Ancak, bugüne kadar yapılanlar yeterli olamamakta, Türk Cumhuriyetleri ile var olan ilişkileri daha da ileriye

götürmek gerekmektedir. Aksi halde, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin önüne çıkan tarihi fırsat, şimdiden bu coğrafyanın önemini anlamakta ve oralarda büyük yatırımlar yapmakta olan batılı ve doğulu ülkelerce ortadan kaldırılacaktır.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler Türkiye ağırlıklı, genellikle de “veren-alan” biçiminde devam etmiştir. Buradaki veren konumunda olan da çoğunlukla Türkiye, alan konumunda olan da Türk Cumhuriyetleri olduğu belli, bu durum Türk Cumhuriyetleri’nin özellikle ekonomik yönden iyi duruma gelmesine değin devam edeceğe benziyor. Ancak, dikkat edilmesi gereken husus bunun “ağabey-kardeş” şeklinde lanse edilen anlayışa tekrar dönülmemesidir. Kırgızistanın hammadde ve üretim girdilerinin görece uluslararası piyasa şartlarına göre ucuz olması ve bulunduğu coğrafi konum itibarıyla burda yapılacak üretime yönelik yatırımların komşu ülkelerle birlikte büyük bir pazar potansiyeline sahip olduğu aşikardır. Çin’e açılan kapı olmanın yanında güneyden Hindistan’a coğrafi yakınlığı, Kazakistan, Özbekistan’la komşu oluşu yönüyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Diğer taraftan, Rusya gibi her bakımdan birinci derecede coğrafyayla ilgilenen devleti de hiç bir zaman gözardı edilmemesi, rakiplikten öte hasım olarak görülmemesi gerekiyor. Çin ve İran da bölgeye ilgi duyan önemli politikalar güden diğer devletlerdir. Özellikle İran, her ne kadar bugüne kadar pragmatik politika güderek ideolojisini öne çıkarmamışsa da bölgeye radikal din anlayışını intikal ettirebilecek ve dolayısıyla bölgede ciddi karışıklıklara meydan verebilecek potansiyelini korumaktadır. Türkiye bölgeye yönelik politikasında bunları da gözönünde bulundurması gerekmektedir.

## KAYNAKÇA

1. AKDIŞ Muhammet, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler, DTM Dış Ticaret Dergisi, Sayı: Temmuz 1999.
2. CELALİFER Arzu, Şangay İşbirliği Örgütü ve İran, USAK Stratejik Gündem 2006, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=441> 24.04.2009
3. ÇOMAK Hasret, Türkiye-Kırgızistan İlişkileri, 2008. <http://www.bilgesam.org/tr/bolgesel-arastirmalar/orta-asya/240-tuerkiye-krgzistan-likileri.html>. 24.04.2009
4. KARLUK Rıdvan, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul, 1999. “Kazakistan Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri”,
5. KAKINÇ Halit, Çin Notları Yazı Dizisi, Star Gazetesi, 3 Temmuz 2001.
6. Kırgızistan Ülke Profili, TİKA, 2004
7. KİTİAD, [http://www.kitiad.org/tr/visyon/olimpiyat\\_sampiyon\\_merkezi.php](http://www.kitiad.org/tr/visyon/olimpiyat_sampiyon_merkezi.php). 24.04.2009
8. LAÇİNER Sedat, Orta Asya ve Türkiye, aktifhaber.com 2005, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=266> 24.04.2009
9. MESBAHİ Mahiaddin, “Orta Asya’nın Uluslar arası İlişkilerinin Dinamikler: Türkiye, İran ve Büyük Güçler”, Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek, TİKA, Ankara 1996, ss.103-107; Kumkale, ss.180-183 ve Artam, ss.144-149.
10. Milliyet 19 Ekim 1994.
11. Milliyet, 14 Nisan 1993.
12. Milliyet, 19 Ocak 1994.

13. ÖNAÇ Yusuf, Yükselen Güç Şanghay İşbirliği Örgütü ve Genişleme Politikası, 2008. <http://www.bilgekalemler.org/index.php/news/208.html>, 24.02.2009
14. ÖZDEN Kemal, Çin'in Yeniden Yükselişi: Geo-Stratejik Önemi, Politik ve Askeri Gücü ve Türkiye ile Olan İlişkileri, Avrasya Etüdüleri, sayı:19, İlkbahar-yaz 2001, s.111.
15. SARAY Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıklar Arasındaki Siyasî Münasebetler, TTK yay., Ankara 1998, s.3.
16. SEYİDOĞLU Halil, "Türk Cumhuriyetleri İle Olan İlişkilerde Gelişmeler",Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1999, Sayı:15.
17. SEYİDOĞLU Halil, Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, 13.B., İstanbul, 1999.
18. TOGAN Z.V., Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 1942-47, s.1.
19. TURHAN Fatih, Türkiye- Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri, [www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa103.doc](http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa103.doc). 24.04.2009
20. TURAN İlter, Türk Cumhuriyetleri ve Boru Hatları kitabının sunuş yazısı, derleyen: A. Yalçınkaya, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 7.
21. [http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK\\_BultenDetay.aspx?bDetId=147&IKID=10](http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_BultenDetay.aspx?bDetId=147&IKID=10). 03.12.2008
22. <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/2006/KurultayBildirge2006/KurultayGenelKurulSonucBildirgesi.doc>.
23. <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=765247&title=orta-asya-ile-yakinlasan-turkiye-somut-proje-pesinde>. 29.11.2008

**POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS OF TURKEY AND  
TURKISH REPUBLIC OF CENTRAL ASIA IN THE CLAW OF THE  
BIG POWERS  
(Kirghizstan Case)**

**Nurettin CAN**

*(Fatih University, Ankara MYO Turkey)*

**İskender ORMON UULU**

*(International Ataturk-Alatoo University, Kirghizstan)*

In this article, the relationship of the newly independent Turkish Republic, in particular the Kirghizstan Republic with Turkey was examined. In summary, we tried to outline the relations between Turkey and the Central Asian Turkish Republics, in particular relations between Kirghizstan and Turkey. Kirghizstan is an inadequate country in terms of geographical location and transportation facilities, with less population, underground riches, and unpretentious economy among these republics. On the other hand, due to its beauty, Kirghizstan is compared with Switzerland, which is why it is also named as the "Second Switzerland". In addition it has an attractive advantage with its own two-thirds of water potential with Tajikistan in Central Asia.

**Key words:** Central Asia, Kyrgyzstan, Turkey, SCO, The Great Powers